

Steen Busck februar 2020:

Bunde Refslund, Johannes Busck og Hans Andersen

To sønderjyder og en sjællænder i kamp for danskheden

Tre forfædre

Det er hundrede år siden, nordslesvigerne stemte sig tilbage til Danmark. Genforeningen fejres af grånende flokke mange steder i Sønderjylland og det officielle Danmark, men de fleste danskere forbinder ikke meget med ordet "genforeningen", kender det måske knapt nok. Mange flere kender grænsebutikkerne, grænsekontrollen og vildsvinehegnet. Den nationale kamps historie i det sønderjyske er længst forbi. Den indledtes for alvor i 1840'erne med slesvig-holstenernes, de nationalliberales og de danske sønderjydernes nationale vækkelse og fortsatte efter tabet af Nordslesvig 1864 over genforeningen 1920 og besættelsestiden til 1945, hvorefter den ebbede ud.

Bunde Refslund 1828-1895

Tysk og dansk offentlighed hertugdømmerne før 1840

Holsten hørte som et selvstændigt tysk hertugdømme til det tyske forbund, der bestod af mange små stater og to store, Preussen og Østrig. Hertugdømmet Slesvig derimod hørte under kongen af Danmark, der samtidig var hertug i begge hertugdømmer. Hans embedsmænd var her overvejende tyske og uddannet på det tyske universitet i den holstenske by Kiel. Hertugdømmernes øverste lag, "Det holstenske ridderskab" ønskede dem samlet under en fælles fyrste, gerne hertugen af Augustenborg. Mange embedsmænd og borgere af de dannede klasser var tyske nationalister, som ønskede et samlet Schleswig-Holstein med en demokratisk forfatning, et konstitutionelt fyrstendømme af samme art som det, der var indført i Norge i 1814, gerne med den danske konge som statsoverhoved. Den slesvig-holstenske stat kunne så på længere sigt indgå i et samlet Tyskland. Denne gryende tyske nationalliberalisme, der byggede på arven fra den franske revolution og filosofen J.G. Herders tanker om folket, havde i høj grad sit centrum ved universitetet i Kiel. Herfra udgik tanker, som prægede hele den moderne tyske offentlighed.

Et skridt på vejen til en konstitutionel slesvig-holstensk stat kunne som i Frankrig være en genoplevelse af fortidens stænderforsamlinger. I kølvandet på Julirevolutionen 1830 lykkedes det at få oprettet to stænderforsamlinger, en holstensk i Itzehoe og en slesvigsk i Slesvig by, som trådte sammen første gang i 1836. I Danmark oprettede kongen efter slesvig-holstensk mønster samtidigt to stænderforsamlinger, en i Roskilde og en i Viborg. Alle fire steder var også bondestanden, som udgjorde langt den største del af befolkningen, repræsenteret af nogle få personer, men det var de dannede klasser, byernes borgere og især embedsmænd og universitetsfolk, der førte ordet. Stænderforsamlingerne var kun rådgivende og mødte kun, når kongen/hertugen indkaldte dem, men de blev hurtigt centrum for en hastigt voksende offentlighed. I byerne udkom den ene avis efter den anden, først som tidsskrift eller ugeblad, senere som dagblad. I de to byer Haderslev og Åbenrå udkom "Dannevirke" og "Åbenrå Ugeblad", begge på dansk, selvom den dominerende offentlighed var tysk. Den spæde dansksprogede offentlighed var et stort og voksende problem for de slesvig-holstenske nationalliberale, der, hvis deres forehavende skulle lykkes, måtte ignorere den kendsgerning, at en stor del af Slesvigs befolkning var dansktalende, især den nordslesvigske, men indtil videre gik det. Byernes embedsstand og dannede borgerskab var i hovedsagen tysksproget. Kun de udannede klasser af småborgere og bønderne på landet kunne ikke nævneværdigt tysk.

To danske professorer ved universitetet i Kiel var i opposition til deres tyske kolleger og satte sig

for at kæmpe for udviklingen af en dansksproget offentlighed. Det var professoren i dansk sprog og litteratur Christian Flor og juraprofessor Chr. Paulsen. Flor hjalp i 1836 den stænderdeputerede bonde Nis Lorenzen fra Haderslevvegnen med at rejse krav i forsamlingen i Slesvig om, at Nordslesvig fik danske rets- og administrationsprog i de sogne, hvor dansk i forvejen var kirke- og skolesprog.

Ved den næste stændersamling i 1838 rejste han kravet igen, nu kraftigt støttet af bladet "Dannevirke", som Flor i mellemtiden havde hjulpet købmand Peter Chr. Koch og en anden Haderslevborger med at få på benene. Denne gang lykkedes det at få forslaget vedtaget med et lille flertal, herunder tyske liberale. Kong Frederik 6. var ikke meget for "skrivefrækheden" hverken i hertugdømmerne eller i Danmark, men kronprins Christian, som blev konge i 1839 støttede tanken om dansksproget retsvæsen og administration i Nordslesvig. Efter at være blevet konge udstedte han i 1840 det såkaldte sprogreskript herom.

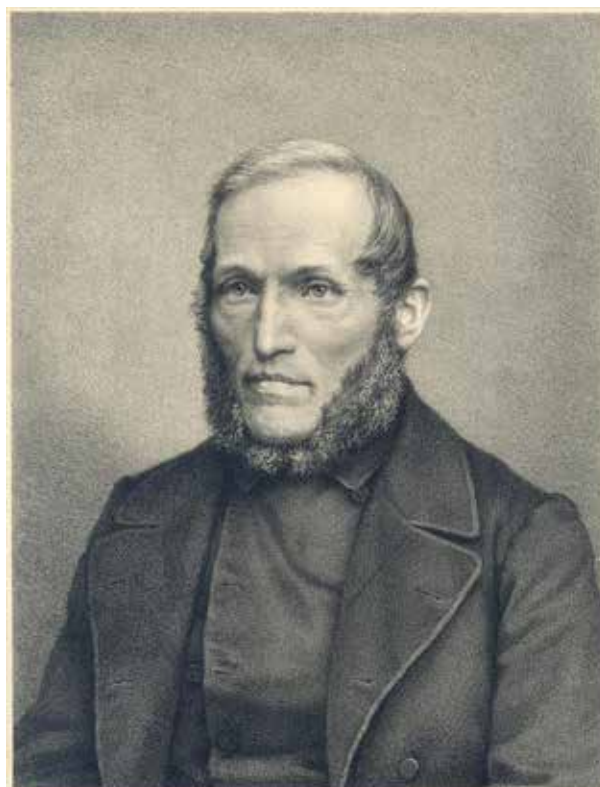
Dette rejste en storm i den tyske offentlighed både i Slesvig, Holsten og de andre tyske stater. Fra nu af udviklede modsætningen mellem dansk og tysk sig kraftigt. I 1842 begyndte den hidtil tyske liberale Haderslevkøbmand Peter Hiort Lorenzen ud fra sine liberale idealer at tale dansk i stænderforsamlingen, hvad der yderlig forstærkede spændingen. Endnu var den danske offentlighed ligesom den tyske i hovedsagen et byfænomen. For at den nu spaltede offentlighed, især den danske, kunne udvikle sig, måtte bønderne med. Flor og hans venner i Haderslev tog initiativ til at oprette danske bogsamlinger og læseforeninger af samme art, som dem, der opstod i Danmark i disse år, også på landet, og sammen med vestslesvigske storbønder og præster arbejdede de for at få oprettet en danskesanstalt for dansktalende bønder, så de kunne og ville deltage i den nye nationale offentlighed som avislæsere og politisk bevidste borgere.

De slesvigske bønder kunne for længst læse og skrive og var både økonomisk og kulturelt længere fremme end deres standsfæller nord for Kongeåen, men den offentlighed, de orienterede sig imod og deltog i, var som i Danmark kirkens, ikke den moderne politiske offentlighed omkring stænderforsamlingen. Deres hele horisont var først og sidst religiøs. Den vækkelse, der foregik på landet, var kristen, før den blev national.

Christen Kold

I Vestslesvig fandtes en gammel pietistisk vækkelse i Mjolden sogn, der var en del af de såkaldte kongerigske enklaver, som hørte under kongeriget Danmark og Ribe stift og ikke under hertugdømmet Slesvig. Vækkelsen stammede helt fra den tid, hvor nabopræsten i Randerups sønner Hans Adolf og Bror Brorson var blevet grebet af den tyske pietisme, og hvor senere herrnhutiske missionærer havde virket på egnen.

I 1830'erne opstod i Danmark en vækkelse af en ny og anden karakter, nemlig den grundtvigske, som stillede sig i modsætning til den rationalistiske statskirke og dens skolevæsen. I skolen var den rationalistiske biskop Balles lærebog obligatorisk udenadslæren, og i kirken skulle man bruge hans "Evangelisk Salmebog" i stedet for de gamle med Kingos og Brorsons salmer. Rundt omkring i de gamle pietistiske menigheder på Fyn, Horsenseggen og på Mors havde man længe opponeret mod den nye salmebog og sunget videre på Kingos og Brorsons salmer, da præsten N.F.S. Grundtvig i 1825 startede sit opgør med den rationalistiske

teologi og dens fokus på skriftens ord. Han gjorde den "mageløse opdagelse", at trosbekendelsen og de andre levende ord, som havde lydt i kirken siden oldtiden, sammen med salmesangen måtte være det centrale i gudstjenesten frem for præstens lærde udlægninger af skriftens døde ord.

I protest mod statskirken forlod han sit embede ved Frelser kirke, og i utilfredshed med "Evangelisk Salmebog" satte han sig i 1830'erne til at skrive salmer finansieret af sin gode ven og tilhænger, præsten Gunni Busck.

Grundtvig fik mange tilhængere ud over landet, først blandt præster og efterhånden også blandt bønder, især hvor de gamle pietistiske og herrnhutiske vækkelser havde beredt grunden. På Mors startede den unge seminarist Christen Kold sammen med den omrejsende fynske bonde og vækkelsesprædikant Peder Larsen Skræppenborg i 1837 en vækkelsesbevægelse, som bragte ham i den grad på kant med de statskirkelige myndigheder, at han i 1838 blev fyret fra sin lærerstilling i Øster Jølby.

I landsbyen Forballum i Mjolden sogn var bønderne ved samme tid utilfredse med skolegangen. Deres børn skulle søge skolen i nabosognet Randerup, men de ville hellere høre under Mjolden, hvor præsten Hass var grundtvigianer. Det kom de ingen vegne med, så de fandt den løsning, at den rigeste af dem, gårdmand og kreaturhandler Knud Laustsen Knudsen, hyrede en huslærer til sine egne børn og naboernes. Denne huslærer var Christen Kold, som Hass havde hørt om. Den 22-årige huslærer blev installeret på et værelse sammen med Knudsens 20-årige bror Jens, som han blev gode venner med. Jens Lassen Knudsen, som han kaldte sig, havde gået i realskolen i Ribe, hvor deres far var købmand, og var nu kreaturhandler som sin bror. Begge brødre blev grebet af Kolds vækkelse, som blev stærkt påvirket af Grundtvigs tanker, også på det nationale område.

I 1840 grundlagde Kold i Mjolden et "Dansk Samfund" som det Grundtvig og hans venner havde oprettet i København i forlængelse af hans "Mands Minde"-forelæsninger på Borchs kollegium året før. Kold skaffede grundtvigske sangbøger til foreningen og læste op af Ingemanns historiske romaner, mens Jens Lassen Knudsen sang for med sin gode sangstemme på de nye danske sange, han havde lært melodierne til i Ribe. I Grundtvigs ånd forenede de den kristne og den nationale vækkelse. Møderne vandt stor tilslutning vinteren igennem, også fra fjernere nordslesvigske sogne.

Kold havde mange jern i ilden. I 1839 foranstaltede grundtvigianerne over hele Danmark en stor underskriftindsamling mod rationalisternes forslag til et nyt kirkeritual. Kold fremskaffede 255 underskrifter både i enklaverne og i Nordslesvig, herunder 44 fra Agerskov sogn (Hanne Engberg: Historien om Christen Kold (København 1985), s. 88). Men hovedsagen var skoleundervisningen.

Hjemme hos Knudsen i Forballum gjorde Kold sin "mageløse opdagelse" af den pædagogik, der kom til at præge undervisningen både i Danmark og Nordslesvig langt frem i tiden, først i friskoler og folkehøjskoler, siden også i folkeskolen. Knudsens otteårige datter Maren, kunne ikke lære udenad efter Balles lærebog. Kold fandt på i stedet at fortælle, hvad der stod, med levende ord, og så gik det som en leg for Maren og de andre børn. Ud med udenadslæren efter lærebøgerne, ind med den mundtlige fortælling. Læreren læste bøgerne og fortalte derefter for børnene, både bibelskhistorie, Danmarkshistorie og verdenshistorie. Kold havde fået fat i Grundtvigs nye "Haandbog i Verdenshistorie", som han var meget glad for, men glædest var han for bibelskhistorien og den kristne vækkelse, han derigennem kunne sætte i gang hos børnene.

Dette var ikke i tråd med Grundtvigs tanker om skolen. Han mente, den skulle koncentrere sig om historieundervisningen og dens nationale budskab og overlade religionsundervisningen til præsten og hans konfirmationsforberedelse. Det samme mente grundtvigianerne, bl.a. pastor Hass og hans ven Siegfried Ley, som underviste i København og var en ivrig deltager i 1830'ernes danske skoledebat. De ville skille kirke og skole ad. Det ville Kold og hans ven og discipel Jens Lassen Knudsen ikke, men foreløbig lagde Kold vægten på det nationale, dvs. historieundervisningen, og skrev en artikel herom i "Dannevirke". Men de danske statslige skolemyndigheder søgte at ramme ham, som det var sket på Mors, fordi han ikke underviste efter forskrifterne. I 1840 forlod han Mjolden sogn og dermed

enklaerne, og rejste sammen med pastor Hass til Tyrkiet for at missionere. Hass' efterfølger i embedet blev L.Chr. Hagen, der ligeledes var grundtvigianer. Han forsøgte uden held at videreføre Kolds "Danske Samfund", men kastede sig derefter ud i arbejdet for oprettelsen af en dansk dannelsesanstalt i Nordslesvig i samarbejde med Flor, bladet "Dannevirke" og en kreds af bønder på Haderslevengen, anført af den stænderdeputerede Laurids Skau fra Sommersted. I 1843 dannede de sammen med Flor og Knud L. Knudsen, Forballum, "Den slesvigske forening", hvis formål var at arbejde for den danske sag gennem oprettelsen af en dannelsesanstalt, der kunne bringe de dansksindede bønders dannelse på højde med de andre stænders. Der var en god grobund. Samme år havde de indkaldt til det første store folkemøde på Skamlingsbanken, hvor Grundtvig og Skaus taler vakte begejstring. Mønsteret var digterpræsten Steen Steensen Blichers folkemøder på Himmelbjerget. Blicher, som var meget læst i Nordslesvig, støttede i øvrigt i en artikel i "Dannevirke" ivrigt Hagens og Flors tanke om en højskole i Nordslesvig. Allerede i 1844 kunne man indvie folkehøjskolen i Rødding. Hovedmændene bag den var Flor, Hagen og Knud L. Knudsen, der stod som ejer af skolen. Det første hold, der startede i november, var kun på tyve karle, herunder som den yngste af dem alle den 16-årige Bunde Refslund.

Om den unge Bunde deltog i de slesvigske krige, vides ikke. I foråret 1848 drog Knud L. Knudsen i spidsen for et opbud af nordslesvigske bønder mod Tønder for at tage kampen op med slesvig-holstenerne. Det kom til et slag ved Brøns mod de slesvig-holstenske dragoner, som bønderne tabte, men det fremgår ikke, om Bunde var med.

Bunde Refslund og Rødding højskole

Bunde Refslund var født i 1828 som ældste søn af bonden Hans Refslund, hvis slægt havde siddet på gården i Bovlund i Agerskov sogn siden 1600-tallet. Navnet Refslund stammede fra en gård i nabo-sognet Branderup. Det ses ikke, om og hvor meget Hans Refslund havde deltaget i de nævnte aktiviteter. Sandsynligvis havde han været blandt de 44 Agerskovmænd, der i 1839 skrev under ved Kolds underskriftindsamling. Måske har han deltaget i "Danske Samfunds" møder i Mjolden, måske også i folkemødet på Skamlingsbanken, og måske har han haft økonomisk forbindelse til kreaturhandler Knud L. Knudsen og hans bror i Forballum. I hvert fald sendte han i 1844 sin unge søn på Rødding højskole. Det skulle der både lyst og penge til. Højskolen var anlagt som en slags flerårig ungdomsuddannelse for bondesønner, men de fleste måtte tage hjem til landbruget efter den første vinter, også Bunde, som jo på sigt skulle overtage gården efter sin far.

Højskoleopholdet havde sat sine spor. Bunde Refslund var en oplyst og sjældent velformuleret mand, viser bl.a. en bevaret, meget rørende dagbog, som han førte i 1850 om sin forelskelse i Ingeborg Tilgaard, gårdmandsdatter fra nabobyen Vellerup. De blev gift i 1851 og overtog gården i Bovlund året efter. Tiderne var gode med stigende priser på korn og kvæg, så de manglede ikke noget.

Rødding højskole havde frem til 1848, da den lukkede pga. krigen, hele tre forstandere, teologerne Johan Wegener og Frederik Helweg og en overgang Flor selv. Da den startede igen efter krigen, opstod der hurtigt problemer. Dens økonomi var truet. Den væsentligste del af støtten fra den danske stat ville bortfalde fra 1853, så den nye forstander Sofus Høgsbro, præstesøn fra Rødding og selv teolog, måtte rundt og skaffe penge. Det lykkedes takket være en rundhåndet bevilling fra kong Frederiks egen kasse. Skolen kunne fortsætte, idet man lavede strukturen om, "Den slesvigske

forening" blev omdannet til "Rødding Højskoleforening" med en ny bestyrelse, hvor Flor var formand og Hagen og den tidligere forstander Frederik Helveg var medlemmer tillige med to bønder, nemlig Hans Ditlev Kloppenborg fra Københoved, og Bunde Refslund fra Bovlund. Knud L. Knudsen stod stadig som ejer. Den unge Bunde havde sikkert bevaret sit nære forhold til højskolen efter sit ophold i 1844-45 og er som så mange andre højskoleelever i eftertiden blevet ved med at komme der. Tanken er naturligt faldet på ham, da man skulle vælge medlemmer til bestyrelsen.

Som lærere ansatte Høgsbro sin skolekammerat fra realskolen i Ribe, Jens Lassen Knudsen, der just havde aflagt teologisk embedseksamen i København. Skolen havde desuden fra tidligere en lærer i naturfag og en i landbrugsfagene, den stridbare Edvard Thomsen, som var Flors ungdomsven. Der opstod snart en konflikt mellem Høgsbro og Thomsen, som mente at vægten skulle ligge på landbrugskundskaben, og at man gerne måtte indføre eksamen. Høgsbro derimod mente, at skolen skulle forblive en national vækkelsesskole i grundtvigsk ånd med den opgave at opdrage den sønderjyske ungdom til oplyste samfundsborgere. Jens Lassen Knudsen mente yderligere, at den skulle være en kristen vækkelsesskole som den, hans gamle ven Christen Kold var i færd med at bygge på Fyn. På et tidspunkt ville Thomsen lave Rødding om til en landbrugsskole og lade Høgsbro og Knudsen indrette deres folkehøjskole på Gråsten slot. Konflikten delte højskoleforeningen og skærpedes så vidt, at man måtte lægge generalforsamlingens magt som øverste myndighed i hænderne på tre tillidsmænd, Knud L. Knudsen, Grundtvig og Flor, der en overgang undslog sig, men overtaltes efter en indstændig anmodning fra Hagen, Knud L. Knudsen, Bunde Refslund, Kloppenborg og skolens forstander og lærere. Konflikten endte med, at Thomsen i 1856 rejste sin vej, og Rødding forblev en grundtvigsk højskole.

"Dansk Samfund" i Bovlund

Bunde Refslund stod på grundtvigianernes side. Det viser bl.a. et initiativ, han havde taget hjemme i Bovlund. Lillejuleaften 1855 oprettede han sammen med en række andre bønder og enkelte lærere fra egnen, bl.a. L.B. Poulsen fra Rangstrup, et "Dansk Samfund" efter Grundtvigs og Kolds mønster. Lokalhistorikeren J. Fausbøl mener, det var det første i Sønderjylland (J. Fausbøl: Minder fra Agerskov Sogn), men det var det jo kun, hvis man ikke regner Mjolden til Sønderjylland, ved vi.

Det stiftende møde fandt sted i gården hos Bunde og Ingeborg. Medlemsbidraget blev sat til 1 rigsbankmark, som skulle gå til indkøb af sangbøger til fællessangen og danske bøger til en bogsamling. Sådanne samlinger opstod mange steder i disse år både nord og syd for Kongeåen. I den nye forenings vedtægter stod, at møderne skulle gå på omgang mellem medlemmerne, og at traktementet skulle bestå af kaffe og smørrebrød. Bunde Refslund blev valgt til formand, og han udgjorde den hele bestyrelse. Bagefter læste hans ven og jævnaldrende, den danske fri- og højskolemand Morten Eskesen, op af Bjørnson. Sangbogen, som Bunde bestilte hjem, har sikkert været Viser og Sange for Danske Samfund 1840-47, som Grundtvigs svigersøn P.O Boisen havde udgivet, og som udkom i det ene oplag efter det andet, indtil den i 1894 blev afløst af Højskolesangbogen. Møderne gik på omgang i hjemmene i en del år, indtil man fik et fast lokale i det gamle tinghus ved Agerskov kro.

Klosterbrødrene

Bunde Refslund var også aktiv på den politiske front. I 1852 havde den danske regering, som i Slesvig stadig var enevældig, udstedt sprogreskripter, der indførte dansk skole og kirkesprog i Nordslesvig. I Mellemslesvig, herunder Tønderregnen, hvor de fleste var dansktalende, men tysksindede, forordnedes dansk sprog i skolen med kun fire ugentlige timer i tysk, og i kirken skulle der holdes både tyske og danske gudstjenester. Der var tale om en topstyret statslig danisering forvaltet af den strenge danske embedsmand A. Regenburt, der ikke tog det mindste hensyn til lokalbefolkningens ønsker. Sprogreskripterne vakte en storm i den tyske offentlighed både i Slesvig og sydpå i hele det tyske område og medførte som det første reskript i 1840 en kraftig opblomstring af nationalismen overalt

i Tyskland. De dansksindede nordslesvigere havde ikke noget at klage over, men en del af dem fandt, at sprogreskripterne skadede sagen mere end de gavnede.

Det gjorde i hvert fald Bunde Refslund. Sammen med Knud L. Knudsen, der i mellemtiden var flyttet sydpå til godset Visby Hedegård, lærer Siegfried Ley, der var kommet til Slesvig fra København, og den danske seminarielærer Cornelius Appel i Tønder indkaldte han i 1857 til et møde i Løgumkloster for at protestere mod sprogreskripterne. Klosterbrødrene kaldte de sig efter Løgumkloster, der på egnen hedder "Kloster". De mente, at lokalbefolkningen, herunder de tysksindede, selv skulle bestemme, hvad sprog de foretrak. Klosterbrødrene var ingenlunde populære hos den danske regering, heller ikke da den blev nationalliberal. De danske nationalliberale fandt dem for tyskvenlige. Omvendt var Klosterbrødrene imod de nationalliberales Ejderpolitik. De mente ikke, at Slesvig skulle indlemmes i Danmark, før befolkningen selv ønskede det. Et Danmark til Ejderen ville være et overgreb over for den tysksindede befolkning i Sydslesvig på samme måde, som et samlet tysk Slesvig-Holsten til Kongeåen ville være et overgreb over for dem selv.

Især på Tønderegnet var sprogreskripterne et problem. Her havde en stærk tysknational vækkelse fra 1848 grebet både byboerne og de tysksindede bønder i omegnen og ført til en unødigt uro og splittelse, som sprogreskripterne gav ny næring til, mente Klosterbrødrene. Efter at de nationalliberale var kommet til magten i Danmark, forstærkede brødrene deres mødeaktivitet. I juni 1862 indkaldte de til et nyt stort møde i Løgumkloster og holdt desuden møder rundt i sognene. Bl.a. indkaldte Bunde Refslund til hele to møder i Abild sogn, skriver Hans Andersen i sin Abild sogns historie. "Klosterpolitikken" blev til et begreb, alle kendte, men nogen særlig indflydelse fik dette fjerne vestslesvigske og dermed udenlandske fænomen ikke på dansk politik.

I 1863 vedtog den danske rigsdags nationalliberale flertal den såkaldte Novemberforfatning, som lagde hele Slesvig ind under Junigrundloven. Alle tysknationale blev rasende, og den preussiske kansler Bismarck benyttede lejligheden til at lade sin nye industrialiserede hær aflægge generalprøve, før han gik i gang med de større modstandere Østrig og Frankrig. For Bunde Refslund og hans kreds stod Novemberforfatningen som det værste, der kunne ske. Krigen i 1864 blev en katastrofe. Under Londonkonferencen var det på tale at dele Slesvig ved den nuværende grænse, et synspunkt også Bismarck gik ind for, men som den danske regering med D.G. Monrad i spidsen afslog. Krigen blev genoptaget og Als erobret. Danmark tabte begge hertugdømmer. Efter Preussens sejr over Østrig i 1866 og fredsslutningen i Prag blev hele Slesvig i 1867 en preussisk provins. Alle danske embedsmænd præster og lærere, som ikke ville aflægge ed til den preussiske konge, blev fyret, og den danske lokalforvaltning med dens sognekommuner erstattet af en preussisk. De danske amter blev samlet til færre tyske. "Kreis Tondern" f.eks. kom til at omfatte både Tønder og Løgumkloster amter samt enklaverne syd for "Kreis Hadersleben". Amtet blev styret af en "Landrat" og inddelt i områder bestående af et par sogne; f.eks. blev Abild sogn og Tønder Landsogn samlet under en amtsforstander udpeget af landråden, og inddelt i fem små kommuner (Gemeinden) med hver sin kommuneforstander, ligeledes udpeget ovenfra. Med en begrænset valgret kunne befolkningen vælge deputerede til den preussiske landdag og den tyske forbundsrigsdag, begge kun rådgivende over for fyrstemanden. Slesvigerne fik i en seksårig periode mulighed for at optere for Danmark, så de som danske og ikke tyske statsborgere slap for preussisk militærtjeneste. De dansksindede slesvigere havde for alvor fået kærligheden at føle. Et håb havde de dog i Pragfredens paragraf 5, som åbnede mulighed for en ny grænsedragning efter en fremtidig folkeafstemning.

Rødding højskole fortsat

Under krigen 1864 var Rødding højskole igen lukket, og under de nye tyske myndigheder var dens fremtid uvis. Sofus Høgsbro havde forladt skolen i 1862 for at hellige sig arbejdet som folketingsmand i Ribekredsen, hvor han var opstillet, selvom han var slesviger, og Jens Lassen Knudsen var samme år blevet lærer hos sin gamle ven Christen Kold på hans nye højskole i Dalum på Fyn. Besty-

relsen, der nu bestod af Flor, Frederik Helweg, Sofus Høgsbro, Bunde Refslund og Kloppenborg, havde i 1862 ansat teologen Ludvig Schrøder som forstander, og denne havde ansat sine venner, teologen Heinrich von Nutzhorn og dyrlægen Rasmus Fenger, som lærere. Ludvig Schrøder, der var ankommet til skolen nogle måneder, før Høgsbro og Knudsen holdt op, var blevet indlogeret hos Knudsen, der påvirkede ham stærkt med sit Koldske højskolesyn.

Efter krigsudbruddet rejste Schrøder til København for at drøfte med skolens støtter derovre, hvad der skulle ske med den. Efter danskernes nederlag og tabet af Slesvig besluttede han sammen med Flor, Helweg og Høgsbro at flytte skolen nord for grænsen til Askov, hvor han fandt en gård til formålet. Rødding højskole skulle nedlægges og dens midler og møbler overføres til Askov.

Men bestyrelsens to sønderjyske medlemmer, Bunde Refslund og Kloppenborg, sagde nej. Rødding højskole skulle føres videre og dens penge blive i Slesvig, sagde de. Som forstander udså de sig Cornelius Appel, der boede med sin familie hos Bunde og Ingeborg i Bovlund, efter at tyskerne havde fyret ham fra seminariet i Tønder. Bunde skaffede ham husly i højskolens tomme bygninger, og fra efteråret kunne de genåbne Rødding højskole med et hold piger. Schrøder, der havde fået Flor over på sin side bl.a. ved at indmure en sten med ordene "Flors Højskole" ved indgangen i Askov, var ikke begejstret. Der bestod et klart konkurrenceforhold mellem de to skoler, især om de nordslesvigske elever. Bunde og Kloppenborg ville ikke lægge sig for meget ud med Flor og sendte et pengebeløb og nogle møbler til Askov. Det lykkedes dem sammen med Appel at bevare et tåleligt forhold til den nye højskole, indtil de i 1868 startede et karlehold i Rødding. Ludvig Schrøder reagerede skarpt, og Røddingfolkene gik tilbage til rene pigehold. Rødding højskole levede derefter videre i god forståelse med Askov, især efter at Ludvig Schrøder havde leveret dem både penge og møbler tilbage. Historikeren Jacob Appel har i en artikel gjort nøje rede for omstændighederne omkring flytningen til Askov og forholdet mellem de to skoler de første år (Årbogen Uddannelseshistorie 2000). Det fremgår heraf, at Bunde Refslund spillede en hovedrolle i hele forløbet, og at Ludvig Schrøders metoder ikke var af de fineste. Bunde blev siddende i Rødding højskoles bestyrelse i endnu mange år.

Forsamlingshuset "Salen"

Under det prøjsiske styre efter 1864 forværredes forholdene for de danske nordslesvigere. De danske præster, lærere og embedsmænd skulle i 1867 aflægge ed til den prøjsiske konge. Det nægtede mange af dem, bl.a. præsten i Agerskov. Han blev afskediget og erstattet af en tysk præst, og kirkesproget blev tysk. Også mange af egnens lærere blev afskediget, bl.a. L.B. Poulsen i Rangstrup. "Dansk Samfund" mistede desuden sit samlingssted i Agerskov gamle tinghus.

Men behovet for en indsats for danskheden var større end nogensinde. Bunde og hans kreds besluttede i 1868 at bygge et forsamlingshus i Bovlund. Hvad formålet var, ses ikke. Nok ikke kun at skaffe "Dansk Samfund" tag over hovedet. Det ser ud til, at forsamlingshuset samtidigt uofficielt skulle tjene som menighedshus og skole. Det kom det i hvert fald til. Der blev fra starten bygget en bolig til "Salen", som forsamlingslokalet kaldtes, en betegnelse sønderjyderne siden ofte brugte om deres forsamlingshuse.

Til at forestå byggeriet indkaldte Bunde en dansk tømrersvend ved navn Johannes Busck, søn af Grundtvigs nærmeste ven, præsten Gunni Busck i Brøndbyvester ved København. Johannes var fra sit hjem og fra Vartov, hvor han var en hyppig gæst, kendt med mange grundtvigianere, bl.a. Ludvig Schrøder og Ernst Trier, forstander på Vallekilde, som begge var venner af ham og hans far. Hos Gunni Busck logerede også Bundes gode ven fra Rødding, bonden N.J. Termansen fra Læborg ved Vejen, når han var i Folketinget. Måske er det gennem ham, at Bunde havde fået nys om Johannes Busck. Denne havde i 1865 forladt sit teologistudium kort før eksamen og var gået i tømrerlære. Han ville ud blandt folket og arbejde med sine hænder, og hvilken bedre arbejdsmark fandtes end det tabte land syd for Kongeåen? Johannes fik logi i gården hos Bunde og Ingeborg, mens byggeriet stod på.

Da "Salen" stod færdig, flyttede en af Klosterbrødrene, den kendte grundtvigianer Siegfried Ley

ind som lærer for kredsens børn. En slags friskole var det. Ley var oppe i årene og forlod Bovlund igen allerede i 1870, hvorefter man hyrede Laurids Bertelsen Poulsen som lærer og måske også uofficiel præst i en uofficiel dansk frimenighed. Han havde efter sin afskedigelse i Rangstrup opholdt sig i kongeriget, bl.a. som forstander på en lille højskole på Fyn. Poulsen blev i Bovlund, hvor han giftede sig med Bundes datter Kjestine. I 1879 oprettede Bunde og hans kreds en regulær frimenighed i Bovlund med Poulsen som præst. Det var den anden i Nordslesvig. Den første havde Bunde også andel i. Den blev oprettet i 1874 i Rødding højskoles lokaler med hans gamle ven, forstander Cornelius Appel, som præst. Appel blev ordineret i Askov højskoles gymnastiksal af valgmenighedspræst Wilhelm Birkedal, Ryslinge, med et følge af mange andre grundtvigianske præster. Birkedal, Christen Kolds protektor i hans første år på Fyn, havde oprettet Danmarks første og hidtil eneste frimenighed i 1866, efter at han var blevet afsat fra sit embede, fordi han som folketingsmand havde skældt kongen og regeringen ud for at have underskrevet freden i 1864. Efter valgmenighedslovens vedtagelse 1867 blev Ryslinge frimenighed omdannet til en lovformelig valgmenighed, men der er næppe tvivl om, at den har spillet en rolle for de sønderjyske frimenigheder i Bovlund og Rødding. Birkedal og de andre præster i Askovs gymnastiksal fik i øvrigt en sag på halsen. Staten anså deres aktion som et forsøg på at oprette en grundtvigiansk frikirke uden for folkekirken. Frimenigheden i Bovlund måtte endnu i mange år nøjes med "Salen". Først i 1896, året efter Bunde Refslunds død, kunne man indvie en kirkebygning på Bovlund bjerg. Den ligger der den dag i dag og fungerer i bedste velgående.

"Salen" var måske også det første forsamlingshus. Troels Fink skriver i sit "Rids af Sønderjyllands historie" og Lorenz Rerup i sit bind af "Slesvig-Holstens historie", at det første danske forsamlingshus i Slesvig blev bygget i 1892 i Skrave ved Skodborg. De må have oversat Bunde Refslunds "Salen" i Bovlund.

Refslundernes efterkommere

Lærer Poulsen og Kjestine fik sig en større børneflokk. blandt andre Marten Refslund Poulsen, der lige som sin far blev et kendt navn i Sønderjylland. Han uddannede sig som landbrugskonsulent i København og Tyskland og blev en drivende kraft i udviklingen af det nordslesvigske landbrug. Som konsulent for den sønderjyske mejeriforening og formand og for Fællesforeningen af sønderjyske Landboforeninger søgte han med held at overføre erfaringerne fra det blomstrende danske andelslandbrug til Sønderjylland. I 1910 blev han direktør for den nystartede Nordslesvigs Kreditforening, som skulle modvirke de tyske forsøg på at skaffe jord på tyske hænder. Samtidig var han praktisk landmand, først på et par større gårde og fra 1912 i sin mors fødehjem, slægtsgården i Bovlund, hvor Bundes søn Jakob var død uden børn.

Også en anden kendt sønderjyde, Kresten Refslund Thomsen, redaktør af Hejmdal og senere amtmand i Åbenrå, var efterkommer af Refslunderne i Bovlund. Han var dattersøn af Bundes yngre bror Kresten Refslund. Dennes ældste datter Anne Helene blev gift med frimenighedspræst Rasmus Thomsen, der havde været præst i USA og på Broager, før han grundlagde frimenigheden i Åbenrå. Der var således visse personforbindelser mellem de sønderjyske frimenigheder, hvori Bunde Refslund indgik som en central person. Bundes navn figurerer ikke så mange steder i overleveringen som disse to Refslunder. Han satte sig som bonde ikke så mange skriftlige spor.

Også Bundes og Ingeborgs ældste datter Anne Helene fik sig en større børneflokk. Hun var født i 1852 og blev som 16-årig forelsket i den flotte københavnske tømrersvend Johannes Busck, der boede hos dem, mens han arbejdede på "Salen". Forældrene var ikke meget for det. Anne Helene skulle helst have haft en sønderjysk gårdmand, men sådan skulle det ikke være.

Johannes Busck 1841-1916

Husmand i Brøns

Anne Helene Refslund og Johannes Busck giftede sig i 1872 i Oure på Fyn, hvor hans ungdomsven Bo Bojesen var læge. At brylluppet ikke stod i Bovlund skyldtes næppe, at hendes forældre var imod giftermålet, snarere, at de ikke ville have den tyske præst i Agerskov til at forrette vielsen. Det var almindeligt, at danske nordslesvigere efter 1867 søgte til kongeriget for at blive gift.

Anne og Johannes Busck slog sig efter brylluppet ned på en mindre landejendom i Brøns i Vestslesvig. Hvor pengene kom fra, ses ikke, men Johannes' mor var så lidt som Bunde Refslund uden midler. Hverken tømrerarbejdet eller landbruget var hovedsagen for Johannes, og han var formentlig ikke særlig god til nogen af delene. Betoningen af håndens arbejde var en vigtig del af hans ideologi, men hans hovedinteresse var det folkelige, nationale og kristelige arbejde blandt sønderjyderne.

I Brøns arrangerede han foredrag med talere, som han tilkaldte fra kongeriget. Der ligger blandt hans efterladte papirer breve fra den gamle vækkelsesprædikant Peder Larsen Skræppenborg, Dons, som han kendte fra Koldingegnen og fra vennemøderne på Vartov, fra valgmenighedspræst Rasmus Lund i Øster Jølby på Mors og fra Christoffer Bågø på Testrup højskole.

Johannes havde gennem hele sin ungdom haft sin gang i Vartov og var en svoren tilhænger af Grundtvig. Men hans meninger var mere radikale end både hans fars og Grundtvigs. Han havde lyttet til Søren Kierkegaards kritik af kirken og dens levebrødspræster og mente, at statskirken skulle erstattes af frie menigheder, der selv ansatte og lønnede deres præster, og disse behøvede ingenlunde en teologisk uddannelse som den, han selv havde fået.

En fri menighed og en fri skole som dem, Bunde Refslund var i gang med at bygge i Bovlund, var lige sagen. Intet passede ham bedre end at arbejde kirkeligt og folkeligt for den danske sag blandt sønderjyderne under fremmedherredømmet. Der er næppe tvivl om, at hans virksomhed i Brøns mindede om svigerfaderens i Bovlund, men Johannes Busck var ikke bonde, og han havde ikke sine rødder på egnen. Hans aktiviteter var omfattende og rakte også ind på det økonomiske område. Det fremgår af hans efterladte papirer, at han grundlagde en brugsforening i Brøns, som han selv var bestyrer af. En senere formand bad ham, nogle år efter at han havde forladt Brøns, om at komme og hjælpe foreningen med at nedlægge sig selv. Johannes Busck var meget tidligt ude med sin brugsforening. Brugsforeningsbevægelsen var så lidt som andelsbevægelsen endnu kommet i gang på landet nord for Kongeåen.

Men han fik ikke mange år i Sønderjylland. De tyske myndigheder fik snart øje på den idealistiske Johannes Busck, der sikkert ikke er gået så stille med dørene som bønderne i Bovlund. En dag i 1875 kom han hjem til Anne, som kunne fortælle, at gendarmerne havde været der og meddelt, at han skulle være ude af Slesvig inden 24 timer. Han samlede hvad han kunne og hastede nordpå, mens den gravide Anne drog hjem til sine forældre i Bovlund. Her fødte hun straks efter deres barn nummer to, en søn som i dåben fik navnet Gunni efter sin farfar. Som skik var, blev først den næste opkaldt efter sin morfar, Bunde. Gunnis storesøster Ingeborg, født i 1873, blev opkaldt efter sin mormor.

I Eskelund ved Brørup lige nord for grænsen var en større gård, Klevanggård, til salg. Den købte Johannes, velsagtens med hjælp fra sin velhavende mor, måske også fra sin svigerfar Bunde Refslund. Der boede en del Refslunder på Brørupkanten.

Eskelund var et samlingssted for egnens befolkning. Blandt andet holdt man grundlovsfester, hvor også mange sønderjyder kom. En overgang havde det været på tale at lave højskole på stedet, men nu lå Askov for tæt på.

Johannes havde nære forbindelser til Askov højskole. Hans to søstre, Augusta og Dorthea havde begge været elever der og var nu gift med to af skolens lærere, juristen Anders Pedersen og lægen Bo Bojesen, Johannes' ungdomsven. De havde begge bygget hus ved skolen og var faktisk medejere af den sammen med forstander Schrøder og Nutzhorn. Johannes og hans familie kom der tit, men

havde til daglig fuldt op at gøre med landbruget. Også her var han en foregangsmand. Bl.a. forsøgte han at udbrede roedyrkning på egnen, også syd for grænsen.

De fik kun ti år på Klevanggård. Landbruget var på grund af de lave kornpriser i dyb krise, og den idealistiske Johannes var måske ikke den bedste til at klare skærene. I 1885 overtog svogeren Anders Pedersen og søster Augusta Klevanggård. Johannes måtte med sin store familie flytte rundt til forskellige små husmandsteder, indtil de fandt et blivende sted på Sjælland tæt på hans ven Ernst Triers højskole i Vallekilde.

Johannes Buscks sønderjyske saga blev kort, men hans og navnlig Anne og børnenes forhold til bedsteforældrene i Bovlund var nært. De kom der jævnligt på længere ophold. Anne opretholdt livet igennem sit sønderjyske mål, som børnene var så fortrolige med, at de sagde faer og moer med vestslesvigsk stød.

Den københavnske student Johannes Busck var trods sit tømmerhåndværk nok en smule for idealistisk efter de sønderjyske bønders mening. Dette anes i et brev, som han kort efter købet af Klevanggård modtog fra storbonden Jørgen Fausbøl på Branderup Mølle i nærheden af Bovlund:

Anne Helene Refslund (nr. 36)
1852–1912

Johannes Busck (nr. 35)
1841–1916

Kjære Busck! Jeg ønsker dig rigtig til Lykke med gaardhandelen. Alle siger at du har faaet dig en god gaard, og du kommer jo ogsaa til at bo paa en flink Egn blandt brave Folk, saa I maa være meget glad for denne Lykke. Kjære Busck mange Tak for den Tid du har været her iblandt os, og Tak for hvad du har gjort for os hernede, det er meget, men vi paaskjønner alle den djærve og ufortrødne Kamp som du har ført for os, det er ikke os alle givet saaledes at kunde ofre sig for en Sag... Kjære Busck Tak for den Tid, nu skal vi saa undvære dig... vi skal jo ogsaa nok holde ud med Guds hjælp, om Kampen vi fører ogsaa bliver paa vores egen træge Maade, saa tror jeg dog at den skal nok føre til Maalet.

Endnu tydeligere fremgår det af Marten Refslund Poulsen bog "Minder – nordslesvigske folkelivskildringer" fra 1949. Refslund Poulsen, der som nævnt var en dattersøn af Bunde Refslund og efterfølger af hans søn Jakob Refslund på gården i Bovlund, skildrer Johannes Busck som en håbløs idealist, der ikke duede til noget, men mest levede af sin families penge. Dette er en meget sen og meget hård dom, men noget er der vel om det. Afstanden mellem de selvbevidste nordslesvigske storbønder og den københavnske akademiker, der løb med en af deres bedste piger, var uden tvivl stor. Refslund Poulsens skildring er dog mig bekendt ikke baseret på noget personkendskab til Johannes, sikkert mest på gammel bovlundsk vonhörensagen.

Men en idealist var han. Hans hjertesag var det nationale og det kirkelige, der hos ham som hos hans læremester Grundtvig gik op i en højere enhed. Det var det danske folk, det gjaldt, og dette folk havde en særlig opgave i kristenhedens opgør med den ugudelighed, der bredte sig med byernes,

jernbanernes, industrialismens og videnskabelighedens vækst. Folket havde opnået en vis suverænitæt med Junigrundloven. Men grundlovens såkaldte folkekirke var i virkeligheden ikke nogen folkekirke. Den var en statskirke med hele det gamle hierarki af biskopper, provster og levebrødspræster. Den sande folkekirke, ja hele folket, skulle efter Johannes' mening bestå af frie menigheder som dem, sønderjyderne i Bovlund og Rødding havde oprettet, der selv ansatte og lønnede deres præster. Johannes skrev mangan artikel om denne hjertesag til Dansk Kirketidende og andre tidsskrifter.

Sagen var omkring 1880 meget oppe i tiden. Johannes' svoger Anders Pedersen fik i 1881 arrangeret et mægtigt kirkemøde i Askov med flere hundrede præster, lærere og bønder, som ikke kunne blive enige, men måtte udsende to adresser. Ingen af dem var radikale nok efter Johannes' mening. Han fortsatte kampen, men interessen ebbede ud, og mange højskoler begyndte at indrette sig efter de moderne tider.

Ludvig Schrøder, der af taktiske grunde havde holdt sig i baggrunden, selvom han gerne ville ud-danne lærere og præster til friskoler og frimenigheder, som han med Anders Pedersens hjælp længe havde gjort det til de amerikanske frikirker, indrettede sig efter de moderne tider, mens Johannes blev liggende som en gammelgrundtvigiansk sten i strømmen.

I 1905 indgav han til det nye radikale venstre et Forslag til Lov om Folkekirken, som han havde fået trykt. Det vandt en vis opmærksomhed, men fik aldrig støtte i det store kirkeudvalg, hvor Ludvig Schrøder sad med. Den lov om folkekirken, som Junigrundloven havde varslet, blev aldrig til noget og er endnu ikke blevet det.

Johannes Busck døde i 1916 i sin lejlighed på Steen Billes plads i Århus. Han og Anne var flyttet fra Sjælland til Esbjerg, hvor sønnen Gunni og Anne boede med deres mange børn, og derfra til Århus, hvor Anne døde i 1912. Johannes savnede hende hårdt og sad de sidste år ofte på sin bænk på hendes grav på Nordre kirkegård med udsigt over Århusbugten.

Verdenskrigens ragnarok anså han for et harmageddon før tusindårsrigets komme. Som sin far og Grundtvig bevarede han altid håbet, ja visheden om de levendes land. Herom og om krigen og Sønderjylland talte han ofte med sin bedste ven og meningsfælle, sønnen Gunni.

Johannes Buscks efterkommere

Johannes Busck blev tømrer som Jesus, hans søn Gunni blev fisker som Peter og Andreas. Gunni blev ved med at komme på Klevanggård, hvor han havde tilbragt de første ti år af sit liv. Hans faster Augusta var et ualmindelig opvakt og kærligt menneske. Hun mistede sit eneste barn og tog sig siden meget af familiens yngre medlemmer. "Augustamor" kaldte de hende.

Hun var som sin bror Johannes stærkt optaget af den sønderjyske sag og drog rundt og læste op i forsamlingshusene syd for grænsen. Det var hos hende, at Gunni som tyveårig sømand traf sin tilkommende, den 18-årige vestjyske præstedatter Asta Engberg. Han var på langfart i de år, så det trak ud med brylluppet. Først i 1901 blev de gift. Bryllupsrejsen gik til Island på den store fiskekutter "Maagen" af Frederikshavn med Gunni som skipper. Skibet var et andelsforetagende, som ejedes af kredsen bag Vallekilde højskole, hvor Triers svigersøn, forstander Poul Hansen drev vinterskole for bl.a. unge fiskere, der blev oplært i deres fag og samtidigt fik den åndelige ballast, som bondesønnerne hentede på højskolen.

Året efter købte Gunni selv en fiskekutter "W. Klitgaard" i Frederikshavn og omdøbte den til "Stevns", ligeledes et andelsforetagende, nu under Stevns højskole, hvor hans og hans fars gode ven, Carl Rønne, var forstander og frimenighedspræst. Gunni sejlede om sommeren med eleverne som besætning til Island og underviste dem om vinteren i navigation og fiskeri på højskolen. Men "Stevns" var et sejskib, og sejskibenes tid var ved at være forbi. Det lykkedes ikke højskolekredsen at holde kutteren gående som andelsforetagende. Gunni måtte selv overtage den og blive fuldtidsfisker fra Esbjerg. Han engagerede sig meget i sit fag, fiskeriet, som i disse år blev fuldt professionaliseret, og i offentligheden omkring det, men det kneb med økonomien. Han var som faderen mere idealist end

økonom. I nogle år måtte han skaffe sig penge som kaptajn på en damptrawler fra Grimsby, hvor han boede med Asta og børnene. Senere vendte han tilbage til Esbjerg og fiskede fra 1912 fra Aarhus.

"Stevns" beholdt han og fiskede med den i de indre farvande under krigen, da Nordsøen blev for usikker. På et tidspunkt tog han initiativ til andelsforeningen "Fiskernes Fællessalg", som skulle være et alternativ til de private fiskeeksportører, der med de gode priser tjente styrtende med penge under krigen. Han stillede "Stevns" til rådighed som depotskib og købte sig en mindre motorkutter. Men i 1920'erne, da priserne faldt, kom foretagendet i vanskeligheder, hans kolleger på fiskerihavnen i Århus svigtede ham, "Fiskernes Fællessalg" måtte lukke, og han måtte sælge "Stevns" for en slik. I stedet købte han for lånte penge en vesterhavskutter i Esbjerg og fiskede i Nordsøen med sin 15-årige søn Johannes som eneste besætningsmedlem. Efter to hårde år gik han fallit og vendte tilbage til Århus og sin lille båd "Agnete". Det lykkedes aldrig at indføre andelsbevægelsen i dansk fiskeri, som det var lykkedes i landbruget. De private fiskehandlere vandt.

Min far, Jens Frederik Gunni Busck, blev født i Århus i 1915 som den ottende af Gunnis og Aastas store børneflokk i Stavangergade på Christiansbjerg. Han blev opkaldt efter sin morbror Jens samt sin oldefar Gunni Busck og hans ven Grundtvig. Som sine to ældre brødre fiskede han med sin far i to år, før han gik i lære som tømrer. Brødrene valgte elektrikerfaget.

Han blev tømrer som sin farfar. Jens Frederik var kun et år, da hans farfar døde, men han hørte meget om ham og læste som voksen hans efterladte skrifter. Johannes havde en høj stjerne i familien, også hos sine børn og børnebørn. Hans søstre og døtre forgudede ham, og min far, Jens, skrev senere på seminariet en opgave med titlen "Johannes Busck, en åndens stridsmand".

Jens var som sin far og sin farfar dybt optaget af det sønderjyske spørgsmål. I 1938 giftede han sig med en sønderjysk bondedatter, som han traf på Kerteminde højskole, Nicoline Kjestine Marie Andersen, ældste datter af gårdejer Hans Andersen i Kongsbjerg ved Tønder.

Hans Andersen, Kongsbjerg 1886-1973

Barndom og ungdom

Min morfar Hans Andersen blev født i 1886 som første og eneste barn af gårdejer Peter Lorenzen Andersen i Kongsbjerg og hans kone Nicoline fra Høgslund. Kongsbjerg var en lille landsby på fire gårde og to kådnersteder i Abild sogn ca. ni kilometer nord for Tønder ved en gammel studevej, der førte rundt i kanten af Draved skov øst om Kongens mose til Løgumkloster. Høgslund lå en halv kilometer derfra og var ikke meget større. Peter Lorenzen Andersens forfædre havde siddet på den vestligste gård i Kongsbjerg siden 1600-tallet som fæstere under Løgumkloster, indtil en af dem først i 1800-årene købte den til selveje.

Det var en stor gård på 150 tdr. land, hvoraf meget var hede og mose. Som de andre gårde i byen var den speciel derved, at tørvene fra Kongens mose og tidligere også kniplingshåndværket var lige så vigtige indtægtskilder som landbruget, der her som i det øvrige Vestslesvig mest bestod af kvægavl, fra gammel tid især studeavl og fra 1880'erne også malkekvæg.

Pengeøkonomien var som andre steder i Vestslesvig relativt veludviklet. Peter Lorenzen var en holden mand, som lånte penge ud på rente til egnens bønder, både store og små. Han og hans kone var oplyste dansksindede grundtvigianere. Det var også naboen Jørgen Andersen og de to kådnere, mens familierne i Kongsbjergs to østligste gårde var tysksindede. Intet tyder på nabostridigheder af den grund.

Peter Lorenzen og hans nabo var veteraner fra 1864 på dansk side. Peter Lorenzen havde som livgarder været på Glücksborg, da Frederik 7. døde der i november 1863, og siden været med ved Dybbøl, men nogen hedspore var han ikke. Bønderne i Abild sogn havde fra starten set med skepsis på den nationale splittelse, som navnlig slog igennem i Tønder, skriver Hans Andersen i sin "Abild Sogns

historie" (upubliceret manus fra 1960'erne). Peter Lorenzen Andersen risikerede som veteran ikke at blive indkaldt til det preussiske militær og behøvede derfor ikke at optere. Han blev roligt ved sin gård og trådte, så vidt vides, aldrig som Bunde Refslund og Knud L. Knudsen op mod de tyske myndigheder, men levede med sine tysksindede naboer i gensidig respekt og god forståelse.

Sønnen Hans gik som andre børn i en tysk skole. Den lå nogle kilometer sydpå i det tysksindede Vennemose og blev som alle skoler mere og mere tysk. I 1888 forsvandt de sidste timer på dansk. De danske sange og fortællinger om Danmarkshistorien og undervisning i dansk sprog og litteratur måtte forældrene give ham. Det gjorde de godt, viser hans kundskaber. I Kongsbjerg og Høgslund samledes de danske familier som i Bovlund tit til oplæsning og sang efter "Den blå sangbog".

Hans Andersen kom efter konfirmationen på ungdomsskole i Hejlsminde nord for grænsen. Det var i 1901-02, da den strenge Köllertid, hvor man havde forsøgt at forhindre folk i at sende deres børn på skole i kongeriget, var ved at ebbe ud. Derefter arbejdede han hjemme på gården, som han jo var den eneste arving til. I 1908-09 var han på landbrugsskole i Dalum på Fyn, hvor Kold i sin tid havde haft sin højskole, og hvor nu den senere danske statsminister Madsen-Mygdal var forstander. Hans Andersen sympatiserede som andre landmænd med partiet Venstre og var i det hele taget stærkt orienteret mod Danmark.

På den hjemlige front var han fra sin grønne ungdom en svoren tilhænger af H.P. Hanssen, landdagsmand i Berlin og redaktør af det danske dagblad Hejmdal i Åbenrå. H.P. Hanssen var hovedmanden i den danske bevægelse i foreningsliv og politik, som voksede sig stærk under 1890'ernes voksende tyske pres. Hans havde ingen planer om at rejse hjemmefra hverken til kongeriget eller Amerika for at undgå tysk militærtjeneste. Han engagerede sig fra sin grønne ungdom stærkt i foreningslivet og den dansksindede politik. Under arbejdet med at planlægge landdagsvalget i 1913 blev han enig med en række andre unge fra egnen om at oprette en dansk landboforening. Kort tid efter stiftede de "Slogs Herreds Landboforening", og Hans Andersen blev dens sekretær. Samme år giftede han sig med den tre år ældre Cecilie Nissen, datter af gårdejer og kromand Nis Nissen i Damhus ved den vestre studevej mellem Løgumkloster og Tønder. Syvogtyve år gammel overtog han sin fædrene gård i Kongsbjerg.

I krig 1915-1918

Året efter udbrød verdenskrigen. Først på året 1915 blev han indkaldt til det tyske Infanterie-Regiment 76, 3. kompagni, og lå som rekrut en tid i Elsass, før hans regiment blev sendt til østfronten. Hans far bestyrede gården derhjemme, men døde i 1916 efter et styrt i laden. Det blev en hård tid for Cecilie og hendes svigermor, som nu var alene om driften. Cecilie kunne berette, at hun engang kom hjem til Damhus, hvor hendes brødre var i krigen, og hendes svigerinde lå på gulvet mellem sine små børn og græd. Det var steget hende fuldstændigt over hovedet.

Hans Andersens få bevarede breve hjem handler mest om bedriften, som han bekymrede sig meget om. Om krigen fortalte han ikke meget hverken i brevene eller siden. Sit jernkors pralede han aldrig af. Kun en enkelt episode har han nævnt. Det var et angreb på en russisk maskingeværstilling, som han og hans kammerater indtog, efter at de fleste af dem havde sat livet til. På vejen tilbage tog han en såret tysk officer på nakken. Det var det, han fik jernkorset for.

Da kampene stilnede af på østfronten, blev han og hans regiment overført til vestfronten og indsat i forsvaret af Vimyhøjderne nord for floden Somme i Nordfrankrig under den store allierede offensiv i 1917. Hans regiment led svære tab. De overlevende blev sat til at bevogte civile franske fanger i en arbejdskommando bag fronten lidt syd for byen Lille. Til museet i Sønderborg har han i 1941 skrevet en kort beretning herom:

”Under Marchen mærkede jeg nok, at der blev meddelt Paroler fra Geled til Geled, og da vi passerede en større Landsby, hvor Beboerne stod spændte i Døre og Vinduer, stemte hele Kolonnen pludseligt i med Marseillaisen. Kvinderne, der stod ved Husene, græd, og det saa ud til, at de temperamentsfulde Franskmænd var ret opildnede af de patriotiske Ord og Toner. Den bajerske Officer, der førte os, saa ret betuttet ud, og jeg var belavet paa hvad som helst. Imidlertid fik Sangen Ende og Landsbyen med, og den støvede Landevej og Sommervarmen dyssede igen Gemytterne til Ro. Ude paa Arbejdspladsen, hvor Flokken blev inddelt i Hold, fik jeg tildelt en Snes Mand, der skulle lave Skyttegrave. Da de saa, hvad de skulde udføre, nægtede de pure, og saa stod jeg der i en ny truende Situation. Feldwebelen, der havde Opsyn kom til, og han kunde saa mange franske Brokker, at han kunde tale Dunder til de strejkende Franzoser, men lige meget hjalp det. Han forsøgte saa med Trusler, lod mig plante Bajonetten paa, men heller ikke dette virkede paa de opsætsige. Enden blev, at han maatte lade dem strejke.”

Hans Andersen fik et venskabeligt forhold til fangerne, skriver han, men det varede ikke længe, før regimentet blev sendt tilbage i ”die dicke Luft” ved fronten. Han lå ved Somme det meste af et år, indtil han den 2. september 1918 blev taget til fange af englænderne ved byen Bapaume under tilbagetrækningen ad hovedvejen mod Lille. Han sad i Felthamlejren i London indtil hjemrejsen med skibet ”Sankt Thomas” til Aarhus. Først Grundlovsdag 1919 nåede han hjem til Kongsbjerg.

Genforeningen

Gården var i en sørgelig forfatning. Cecilie og hans mor havde sammen med nabogården haft to russiske krigsfanger til at hjælpe sig, men mange ting til driften var ikke til at få, og Cecilie havde født tre børn, et for hver gang, han havde været hjemme på orlov, først min mor Nicoline, opkaldt efter sin farmor, dernæst Peter, som blev opkaldt efter sin farfar og skulle overtage gården, og i 1918 Anna, opkaldt efter sin mormor i Damhus.

Penge havde de haft nok af, men formuen forsvandt under den store inflation efter krigen. Hans’ mor havde dog lige nået at købe en naboejendom, et kådnersted i Høgslund, som blev lagt ind under gården i Kongsbjerg og bygningerne brugt af gårdens røgter og hans familie. ”Æ røjtehus” kaldtes det endnu i min barndom. Mange af de 150 tdr. land lå brak. Langsomt fik Hans Andersen gården på fode igen. Men han havde også andet at gøre. Hans ven, den tysksindede Jørgen Petersen i den østligste af gårdene, som var kommuneforstander i den lille kommune, der kun af bestod af de tre små byer Høgslund, Kongsbjerg og Travsted i den tyndt befolkede vestlige del af Abild sogn, havde svært ved at klare det skriftlige danske og søgte hjælp hos sin ven og skolekammerat. Jørgen havde jo aldrig gået i andet end tysk skole og havde ikke lært ordentligt dansk. Det varede ikke længe, før han overlod hvervet som kommuneforstander til Hans.

Efter fredsslutningen senere på året blev Hans Andersen af Den internationale Kommission udpeget til amtsforstander over Tønder landsogn og Abild sogn, og da den danske Abild sognekommune var genindført efter Genforeningen fortsatte han som sognefoged.

Afstemningen den 10. februar 1920 faldt ud til Hans Andersens fulde tilfredshed. 65 % af Abild sogns indbyggere stemte for Danmark. I Tønder by var det omvendt. Her stemte 77 % for Tyskland. Den tysksindede Johannes Tiedje foreslog en grænsedragning, der gik lige norden om Høgslund og Kongsbjerg, men den blev heldigvis afvist.

Hans Andersen deltog i sommerens festligheder på Dybbøl banke og andetsteds. Han var utilfreds med, at hans forbillede H.P. Hanssen ikke skulle holde festtalen på Dybbøl, men havde på den anden side også det bedste forhold til Tønderamtmanden grev Schack, som kom til at holde talen på sønderjydernes vegne.

Dannevirkefolkene og Flensborgbevægelsen havde han til gengæld intet til overs for. Hans Andersen var de besindige løsningsmand. Han mente, at de tysksindede slesvigere også så vidt muligt skulle have deres ret. Den grænse, der blev resultatet af afstemningerne 10. februar og 14. marts 1920, var og blev efter hans mening den eneste holdbare løsning. Han følte sig som slesviger, specielt vestslesviger, men nedlæggelsen af det gamle hertugdømme gjorde ham ikke noget. Han havde længe arbejdet for Nordslesvigs indlemmelse i Danmark efter en fri folkeafstemning, men han forstod godt de gamle slesvigeres skepsis over for den nationale splittelse.

Mod slutningen af sit liv citerede han i sin "Abild Sogns historie" med sympati kniplingskræmmer Jens Wulfs dagbog, hvor denne i 1849 beklager sig over den uro og splittelse, som både de slesvig-holstenske og de danske nationalister havde bragt ind i det før så fredelige Slesvig. Der er klare lighedstræk mellem Bunde Refslunds og Hans Andersens holdninger til nationalismen og det sønderjyske spørgsmål. Ligesom de begge stod for en karakteristisk blanding af kristendom, nationalfølelse og foreningsliv både på det åndelige og det økonomiske område.

Mange tillidshverv

Hans Andersen påtog sig snart en række andre tillidshverv. Han tog initiativ til et "Dansk Samfund" i Abild sogn, som han blev formand for, og han blev formand for Abildgård mejeri, en vigtig opgave i de første efterkrigsår, hvor det gjaldt om at få det tilbageblevne sønderjyske landbrug på højde med det danske. I den preussiske provins havde landbruget nydt godt af en toldbeskyttelse, som det danske landbrug ikke havde. Nu skulle man til at konkurrere på et åbent internationalt marked. Han genindtrådte i bestyrelsen for Slogs Herreds Landboforening og blev aktiv i partiet Venstre. Som formand for menighedsrådet blev han gode venner med den tyske præst, pastor Rickers, der under afstemningen i 1920, da menighederne stemte om, hvorvidt de ville beholde den tyske præst, fik stor tilslutning fra sine sognebørn, herunder de dansksindede. Pastor Rickers' datter huskede med glæde familiens besøg i Kongsbjerg, hvor hun legede med min mor og hendes søster Anna, fortæller pastor Rickers' barnebarn, min kollega Gerda Bonderup. Desværre døde Rickers allerede i 1921. Han blev afløst af danskeren Halfdan Høgsbro, barnebarn af forstander Sofus Høgsbro på Rødding højskole.

Pastor Høgsbro betegner i en beretning om sin tid i Abild Hans Andersen som sognets folkelige fører. Han skrev og læste både tysk og dansk fortrinligt, skriver Høgsbro, og havde fået jernkorset for sin krigsindsats, og han og naboen Jørgen Andersen var de eneste to grundtvigianere i Abild sogn. Hans Andersen havde været i Abild for at modtage Høgsbro, da han ankom. Men deres forhold blev aldrig så nært som det, han havde haft til Rickers.

Det blev til gengæld forholdet til Høgsbros svoger Erik Appel, som i 1927 overtog forpagtningen af den store domænegård Ellehus et par kilometer fra Kongsbjerg. Domænegårdene var store brug, som den tyske stat havde købt op i 1890'erne for midler, der var kommet ind ved salg af kejserens domæner rundt om i Preussen med det formål at få mere jord på tyske hænder. De var efter Genforeningen blevet overtaget af den danske stat.

Erik Appel havde siden 1920 været forstander på Rødding højskole som sin farfar Cornelius Appel, men slog sig nu ned som landmand på Ellehus. Den store gård, som havde afgivet en del af sine jorder til husmandskolonien Mosbøl ved Draved skov, lå i Øster Højst sogn tæt på grænsen til Abild

sogn. Erik Appel og Hans Andersen blev hurtigt gode venner. Begge kæmpede de for danskheden i "Den truede firkant" mellem Tønder, Løgumkloster, Ravsted og Tinglev. Erik Appel var fuld af initiativer. Han oprettede en dansk friskole på Ellehus, hvor Hans Andersen straks sendte sin børn hen, et forsamlingshus, "Silkeborgsalen", som blev et samlingssted for egnens danske ungdom, samt et "Dansk Samfund" i Øster Højst sogn i stil med det, Hans Andersen havde oprettet i Abild. De to familier, bondens og akademikerens, kom sammen privat. Mændene spillede skak og drog ud på foredragsrejser sammen. Interessen for det sønderjyske spørgsmål var stor overalt i Danmark. Engang hvor de overnattede i samme værelse, kom de til at bytte bukser, så Erik Appel kom afsted i stumpe bukser, mens Hans Andersens var alt for lange. Han var ellers en høj mand, men Appel var endnu højere; "Vorherres spadserestok" kaldte de ham.

Kampen om jorden

Hans Andersen havde problemer i sit parti. I 1926 førte hans gamle forstander Madsen-Mygdals regering med folketingsflertallet i ryggen kronen i pari, så landbrugseksporten fik et alvorligt prisfald, der ramte de sønderjyske landmænd hårdt. De havde måttet stifte gæld for at nå på højde med deres danske standsfæller. Mange nærmede sig fallittens rand. Ved samme tid stiftede hjemmetyskerne kreditanstalten "Vogelgesang", som skulle hjælpe tysksindede landmænd til at overtage gårdene fra betrængte danskere.

Jordkampen havde været i fuld gang før krigen. Den tyske stat havde gennem diverse tiltag søgt at få mere jord over på tyske hænder, og fra dansk side havde man bl.a. oprettet "Nordslesvigsk Kreditforening" og foreningen "Landeværnet", som havde forpligtet sine medlemmer til i givet fald at sælge deres ejendomme til dansksindede landmænd og ikke til tyskere. I 1927 tog Hans Andersen sammen med dommerfuldmægtig i Løgumkloster Martin Hammerich og andre initiativ til en ny forening med navnet "Landeværnet", som skulle låne penge ud til danske landmænd og danne modvægt til "Vogelgesang". Det nye "Landeværnet" var ikke som andre kreditforeninger en forening af låntagere; den var en forening af långivere, dvs. patriotiske danske pengeinstitutioner, større firmaer og privatpersoner, der indskød penge i foretagendet. Hans Andersen blev formand for "Landeværnet", mens Martin Hammerich blev direktør for en ny dansk institution, "Det sønderjyske Lånehypoteksfond", som var en vigtig allieret i jordkampen. "Landeværnet" fik kontor i Tinglev. Her og på rejser rundt til potentielle og allerede belånte ejendomme tilbragte Hans Andersen en voksende del af sin tid. I 1930'erne blev han desuden formand for Tønder Landmandsbanks bestyrelse. En kendt mand blev han efterhånden både i Sønderjylland og resten af Danmark. Indtægterne fra de nævnte hverv hjalp ham til at overvinde den store landbrugskrise, som i 1931 ramte Danmark i kølvandet på den internationale krise. Den store gård i Kongsbjerg var på intet tidspunkt truet.

Hjemlige problemer

Hans Andersen havde uden tvivl for lidt tid til at drive sin gård, men der var råd til hele to voksne karle, for det meste oplyste mænd nordfra, undertiden højskolelærere, som skulle have en indtægt i sommerhalvåret, mens deres højskole var lukket eller kørte på lavt blus. En karl, som min mor og hendes søskende var særligt glade for, var Holger Granhøj fra Vendsyssel, som var der i flere år. Han kom i 1926 gruelig galt afsted. En dag de var vej hjem fra marken, sad han bag i vognen med et jagtgevær, som han ikke vidste var ladt, mens Hans Andersen kørte hestene. Pludseligt gik geværet af, haglene ramte Hans Andersen i baghovedet, og den gamle frontsoldat sank sammen. De bar ham på en stige til den nærmeste gård. Han tilbragte flere måneder på sygehuset, men overlevede, som han havde gjort det under krigen. Hen på året 1927 var han stærk nok til at stille sig i spidsen for "Landeværnet". I 1931 døde Cecilie af kræft fra sine seks børn og den meget fraværende mand.

Den ældste af børnene, min 16-årige mor, var på efterskole i Skibelund nord for Kongeåen. Hun blev nu sendt ud at tjene for at skaffe sig de fornødne kundskaber til at klare husholdningen der-

Da det genoplivede »Landeværnet« i 1937 havde bestået i ti år, samlede ledelsen i billedsalen på »Folkehjem« i Åbenrå. Blandt deltagerne ses stående under H. P. Hanssens billede fhv. præsident Holger Andersen. Som nr. 2 fra venstre ved bordet sidder formanden, Hans Andersen, og stående yderst til højre landstingsmand Hans Jepsen Christensen.

hjemme og vendte derpå hjem til Kongsbjerg og sine fem mindre søskende. Det gik ikke i længden.

Hans Andersen fandt sig en ny kone, nemlig lærerinden Kirstine Nissen i Ellehus friskole, som børnene havde holdt meget af som lærerinde. Hun fødte ham i 1935 en datter, Mette, som blev både hans og sine storesøskendes øjsten.

Nye nationale problemer

Fra 1933 blev forholdene efter Hitlers magtovertagelse i Tyskland stadigt mere brogede. Store dele af det tyske mindretal – dog ikke naboerne i Kongsbjerg og mange af Hans Andersens andre tysksindede venner – blev påvirket af nazismen og drømte om ved Hitlers hjælp at komme "heim ins Reich". Som modvægt mod denne stadigt mere aggressive bevægelse tog Hans Andersen og Martin Hammerich initiativ til en paraplyorganisation over de "Danske samfund", som han selv, Erik Appel og andre i andre sogne havde oprettet i området ned mod grænsen. Den nye organisation fik navnet "Grænselandets Danske Samfund". Martin Hammerich blev formand indtil sin død i 1940.

Efter 9. april 1940 blev paraplyorganisationen udvidet til at omfatte alle danske foreninger i Nordlesvig og fik navnet "De sønderjyske danske Samfund". Hans Andersen blev formand og den unge historiker Troels Fink sekretær. Arbejdet med udvidelsen og etableringen i de første år førte de to mænd sammen i et livslangt venskab, skønt Troels Fink blev professor i Aarhus og involverede sig i opbygningen af det unge universitet og mange andre gøremål. Han og Hans Andersen førte "De sønderjyske danske Samfund" helskindet og effektivt gennem de vanskelige krigsåre. Heldigvis var Hitler ikke gunstigt stemt over for kravene fra hjemmetyskerne og det danske nazistparti, som aldrig fik den helt store betydning. Således kom Hans Andersen til at stå ved enden af en lang grundtvigiansk tradition, som var grundlagt af Christen Kold i Ballum og Bunde Refslund i Bovlund.

Problemer med de ultranationale

Hans Andersen var ikke meget for modstandsbevægelsen. "Drengestreger" kaldte han sabotageaktionerne. Efter tre hårde år ved fronten havde han ingen respekt for voldelige løsninger på noget som helst. Han måtte dog finde sig i, at hans egne sønner deltog i modstandsbevægelsen mod slutningen af krigen, og at hans svigersøn var blandt lederne af modstandsbevægelsen på Mors. Men forsøgene på at udnytte det tyske nederlag til en revision af grænsen fra 1920 var han en svoren modstander af.

En sønnesøn af Ernst Trier på Vallekilde højskole, Folke Trier Hansen, havde sluttet sig til den meget nationalistiske retning inden for højskolen, som anførtes af Aage Møller, stifter af og forstander på den nye højskole i Rønshoved ved Flensborg fjord. Trier Hansen var lærer på skolen, hvor han traf en københavnsk pige ved navn Karen la Cour. De besluttede at gifte sig og selv at starte en højskole i den rette Grundtvig-Koldske ånd. Den skulle ligge i den truede firkant.

Trier Hansen henvendte sig til "Landeværnets" formand Hans Andersen for at finde en ejendom til formålet og fik anvist en gammel landevejskro, nu landbohjem i Abild. Her indrettede han og Karen i 1933 deres højskole med Hans Andersen som formand for bestyrelsen. De og deres mange børn kom tit til Kongsbjerg, og de unge herfra var ofte i Abild til foredrag og fester på den lille højskole. I 1938 fik Trier Hansen rejst en Genforeningssten foran højskolen hugget af sin bror og med en indskrift af Kaj Munk, der selv var til stede ved afsløringen. Hans Andersen holdt indvielsestalen, skønt Kaj Munk ingenlunde var hans livret. Alt åndede fred og idyl.

Men Folke Trier Hansen hørte til dem, der modsat Hans Andersen ville have Sydslesvig tilbage. Da tyskerne drog ud af landet i 1945, efterlod de masser af våben, før de gik over grænsen. Trier Hansen samlede sig et våbenlager på loftet, som i givet fald kunne anvendes i den kamp, der forestod. Det anede Hans Andersen heldigvis ikke noget om. Men Trier Hansen begyndte nu i sin nationale iver at udfordre ham og hans moderate linje offentligt. Ved Genforeningsfesten på højskolen i 1946 stillede han forslag om et mistillidsvotum til bestyrelsens formand Hans Andersen.

Det rejste en forfærdelig storm, skriver Folke Trier Hansen i sine erindringer. Under den næste generalforsamling i højskolekredsen ville han have Hans Andersen væltet og forberedte det grundigt. Men den garvede foreningsmand opdagede allerede ved valget af ordstyrer, hvad der var på færde. Han rejste sig med ordene "Jeg forstår, at her er lavet en baghåndsaftale" og forlod lokalet. Han tog aldrig Trier Hansen til nåde igen.

Bonde og patriark

Hans Andersen var en stor og kraftig mand. Det passede ham ikke, når hans vægt gik under de 200 pund. Han havde ingen anden uddannelse end den, han havde fået på efterskolen og landbrugsskolen og talte hele sit liv den vestslesvigske dialekt, han var vokset op med, men han skrev et fejlfrit velformet dansk og var bedre hjemme i historien, skønlitteraturen og den danske sangskat end manganen en boglærd. Han omgikkes i sine mange hverv akademikere og satte pris på nogle af dem, især Erik Appel, Martin Hammerich og Troels Fink.

Hos Appel på Ellehus kom en del af Appels egen slags, højskolefolk, seminarielærere, gymnasielærere, præster og embedsmænd. Engang der var selskab, og damerne havde svært ved at forcere pløret på gårdspladsen, tog Hans Andersen dem en for en og bar dem hen til trappen. Men han lå på ingen måde under for de dannede, hverken skolelærere, præster, embedsmænd eller andre akademikere. Han så dem an og accepterede eller kasserede dem, alt efter hvad det var for en karl, han så bag facaden, den være sig nok så fin.

Engang en udsending fra A.P. Møller ankom til "Landeværnets" formand for at sondere terrænet for en større pengegave og indledte med en længere snak, afbrød Hans Andersen ham med et: "Hvor møj vil han gi"? Betegnelsen "snakkemand", som han af og til brugte, var ikke rosende. Overhovedet var han ret kategorisk i sine domme. Mange var lidt bange for ham, og det kunne der være grund til. Selvom han på bunden var et venligt menneske og ikke uden lune.

Han var dybt overbevist om, at de bedste mennesker på jorden var rodfaste bønder. Den rette tilværelse var et liv med rødderne dybt plantet i fædrenes jord. I sin ungdom havde han været vidt omkring i Rusland og Flandern, og hans mange hverv gav en del rejseri rundt i Sønderjylland og til møder i København, men han blev i Kongsbjerg hele sit liv og yndede ikke udenlandsrejser. At flytte fra det ene sted til det andet, som folk gjorde mere og mere mod slutningen af hans liv, kom der ikke ordentlige mennesker ud af efter hans mening. Man skulle være bofast, helst "af bonderod", som han udtrykte det. Dermed mente han gårdmand. Han var god og hjælpsom mod mangan fattig husmand og landarbejder, men de var og blev "småfolk".

Hjemme var han en patriark. Han tronede for bordenden, og der skulle ikke snakkes for meget under måltidet. "Man må ikke slubre", docerede han på rigsdansk med et blink i øjet, og slubrede selv højt og lydeligt. Han skældte sjældent ud. Det var en selvfølge, at man rettede sig efter ham, og at man talte og bevægede sig roligt. Gud nåde den, der mælede et ord under radioavisen, specielt vejrudsigten. Et skarpt blik var nok.

Hans Andersens efterkommere

Hans sønner skulle være bønder som han selv og hans døtre helst giftes med bønder, dvs. gårdmænd. Det blev desværre kun den yngste, Mette, hans øjsten, beskåret. Hun fik en mand af gammel gårdmandsslægt i Koldby ved Vadehavet, og det passede ham godt. Hans ældste datter derimod, min mor Nico, giftede sig over hals og hoved med en forfløjen bybo, fordi hun var blevet gravid i utide, og det var en borgerlig vielse uden en ordentlig bryllupsfest hjemme i gården. Hans Andersen blev først uvenner med sin datter, der var lige så stejl som han, men han kom til barnedåben, og hun og hendes med tiden mange børn kom hvert år et par uger eller mere i sommerferien mellem høhøsten og kornhøsten. Min far, skolelæreren, var sjældent med. Han følte sig ikke særligt respekteret.

Den næstældste datter, Anna, gik det heller ikke for godt. Hun giftede sig med en noget vidtløftig husmand og projektmager med det gode navn Boisen og fik tre børn. De sad på et elendigt husmandssted på Djursland og havde svært ved at få det til at løbe rundt. De kom til Kongsbjerg i julen og fik vel også lidt hjælp engang imellem, men heller ikke den svigersøn følte sig respekteret. Anna var ligeså stejl som sin søster. En dag rejste hun fra sin mand og husmandsstedet ind til Århus, hvor hun ernærede sig og sin yngste datter ved rengøring, mens den ældste gik på universitetet. Begge døtre blev gymnasielærere. Hans Andersens tredje datter af første ægteskab, Helga, blev aldrig gift. Hun fik lov til at komme hjem og passe sin far på hans ældre dage, da Kirstine var død i 1961. Det gjorde hun pligtskyldigst, men det var ikke meget, han efterlod hende. Hun måtte tilbringe sine sidste mange år som hjemmehjælper i Aarhus. Størstedelen af arven skulle naturligvis gå til den ældste søn Peter i gården i Kongsbjerg.

Peter og hans to brødre havde som unge ikke høje tanker om deres fars landbrug. Han havde for mange andre gøremål ved siden af, mente de. Der ligger et brev fra den yngste, Holger, til min mor i 1943, lige efter at han var kommet hjem fra landbrugsskolen, hvor han besværer sig over tilstanden på gården. Han skammede sig. Det stod meget bedre til hos naboen Jes Andersen, der blev ved sin læst. Hans Andersens næstældste søn, Nis Aksel, var en meget dygtig landmand, som drev det vidt som bestyrer på større landbrug, bl.a. det nærliggende Solvig. Men Peter skulle jo have gården, selv om han egentlig interesserede sig mere for mosebrug og jagt end for landbrug. Jeg tjente hos Peter de første to somre efter min konfirmation i 1953. Han havde overtaget gården et par år i forvejen, selvom han endnu var ugift. Mor havde skaffet ham en husholderske fra Mors, som hun vidste var god til at lave mad, og råvarerne skulle der ikke spares på. "Vi ska lev godt", sagde Peter. Han var allerede fra mine lange gode sommerferier i Kongsbjerg en slags far for mig, lærte mig en masse om fugle og naturen i det hele taget og meget lidt om landbrug. Men han gik i gang med en lang række driftsforbedringer. Hestene blev skiftet ud med en traktor, og mange nye redskaber blev købt, som det jo skete alle steder i dansk landbrug i disse år.

Hans Andersen, der havde bygget sig et nyt aftægtshus på "Røgterhusets" grund, cyklede rundt mellem markerne i sin hvide jakke og inspicerede. Af og til kom han på besøg i gården. Han syntes ikke om de mange nye investeringer. Jeg overhørte engang inde i haven et sammenstød mellem ham og Peter ude på vejen. Peter gav sig ikke en tomme. Når det kom til stykket, var han ligeså stejl som sin far. Han dyrkede det tørreste stykke mose op og købte et stort stykke hede af Grethe i den østre gård, hvor hun sad som pebermø og drev gården muttersalene. Vi drænedede med håndkraft, pløjede med den lille grå Ferguson i voldsom bølgegang og fik marker ud af det. Hvor meget de gav, aner jeg ikke. På et tidspunkt købte Peter noget så eksotisk som en høvender. Den gamle må have korset sig.

På nabobyen Travsteds jorder opstod først i 50'erne en husmandskoloni. Det største af brugene købte Nis Aksel og fik lagt en del jord til fra sin fars gård i Kongsbjerg, så husmandsstedet blev til en gård. Han og hans dygtige kone Margrethe, lærerdatter fra den lille skovskole i Draved, drev den mønsterværdigt, som deres søn har gjort det efter dem. Til sin yngste søn Holger købte Hans Andersen en gård i Søvang ved Øster Højst. Nogle år senere lod han taget udskifte uden at spørge Holger. Meget sigende for hans selvrådige patriarkalisme. Også Holger var en dygtig landmand og fik meget ud af det. Han giftede sig med den dygtige sjællandske Else og fik en børneflokk på seks højst livskraftige børn. Desværre blev han syg i fyrrårsalderen, måtte opgive gården og flytte til et husmandssted på Als, hvorfra han arbejdede som maskinarbejder i Sønderborg. Den tid var forbi, da en familie kunne leve af et husmandsbrug.

De sidste år

Hans Andersen fik en lang aftægt. Han boede med Kirstine i det veludstyrede, hyggelige hus, til hun døde i 1961. Et par år før var han trådt tilbage som formand for "De sønderjyske danske samfunds" hovedbestyrelse, og to år senere takkede han af som formand for "Landeværnet". Han fortsatte i en del bestyrelser bl.a. i forsikringsselskabet "Hafnia", som foruden honoraret indbragte ham en del afvekslende rejser til København. Ellers levede han et roligt liv, godt passet af sin datter Helga og med hyppige besøg af gamle venner. Han cyklede hver dag i sin hvide jakke ad markvejene ned i mosen, ud mellem markerne eller "op o æ bjer", den lave banke Rugbjerg, hvorfra der var en vid udsigt over Kongsbjerg bakkeø og det flade land ind mod Tønder. Han skrev en del, en bog om "Landeværnet", en bog om den sydslesvigske lærer, Edsen Johansen, senere seminarielærer i Jelling, og en "Abild sogns historie".

Hvert femte år holdt han en større fødselsdag på en kro eller lignende, hvor han og hans gamle medkæmpere, Jepsen Christensen, Refslund Poulsen og hvad de ellers hed, sad ved hovedbordet i hesteskoen med ham i midten, mens vi familiemedlemmer måtte nøjes med de yderste pladser. Jeg mindes de mange lange taler, som de første gange var utroligt kedelige, og senere, efterhånden som jeg blev ældre, blev mere interessante. Men jeg blev aldrig for alvor optaget af Sønderjyllands historie. Dertil havde jeg hørt for meget. Det samme havde den øvrige familie, også af generationen før mig.

Hans Andersens sønner involverede sig ikke i det nationale arbejde, som jo også ebbede ud efter Tysklands andet store nederlag. Hjemmetyskerne faldt til ro. De nationale modsætninger blegnede i samme grad, som truslen fra syd svandt ind. Noget lignende gjaldt det grundtvigske åndsliv, som udfoldede sig i sognene. Erik Appel var fra 1939 folketingsmand i København og flyttede på et tidspunkt derover. Trier Hansen opgav efter nogle trange år sin højskole i Abild, hvor han ikke var populær efter sit opgør med Hans Andersen, og blev frimenighedspræst i Thy.

Jeg vendte i eftersommeren 1961 hjem fra en længere rejse på tommelfingeren til Italien og deltog på min morfars opfordring i et nationalt møde på Rinkenæs ungdomsskole, arrangeret af skoleinspektør Chr. Stenz i Åbenrå. Her sad morfar og tronede sammen med koryfæer som sprogforeningens formand, forstander Hans Lund fra Rødding højskole, og skoleforeningens formand Th. Arnfred fra Askov. Mødets emne var Fællesmarkedet og dets betydning for grænselandet. En ung

journalist, Ole Aabenhus, holdt et foredrag om det europæiske samarbejdes perspektiver for Sønderjylland. Morfar nikkede gentagne gange og så betydningsfuldt hen på mig. Men jeg var som SF'er indædt modstander af kapitalens fællesmarked og brugte i de følgende to år megen tid på at rejse rundt og holde foredrag imod det, indtil De Gaulle heldigvis satte en effektiv stopper for planerne om Englands og Danmarks indtræden. I 1969 hyrede min moster Mette mig til et foredrag på Højer ungdomsskole om ungdomsoprøret. Hun havde fået sin gamle far til at komme til stede for at høre sit ældste barnebarn. Jeg talte engageret om ungdomsoprøret, studenteroprøret og det socialistiske oprør, som jeg mente, det i grunden var eller helst skulle blive til. Hans Andersen så lidt desorienteret ud. Han har vel været slemt skuffet over sit ældste barnebarn, da han kom hjem og fik tænkt over det. Hans Andersen gik ind for fællesmarkedet både af landbrugsøkonomiske og nationale grunde. Som Jens Otto Krag skal have udtrykt det: Der er tre grunde til, at vi skal ind: Tyskland, Tyskland og Tyskland. Min far var af endnu mere nationale grunde imod. Jeg stemte i 1972 imod den kapitalistiske sammensværgelse, jeg anså det for at være.

Ellers var mit forhold til min morfar godt. Han var som så mange fædre i hans generation en distanceret patriark. Børnene var kvindernes sag. Men han var altid venlig mod mig og anså mig vist nok for rimelig kvik af en lærersøn at være. På et tidspunkt indbød han mig til et spil skak. Jeg vandt det første parti, men det gjorde jeg aldrig mere. Han sagde ikke noget, men forlangte efter nogen skumlen revanche. Det fik han, og derved blev det. Han udfordrede mig ikke igen. At jeg strejfede rundt i Europa på stop og siden som rejseleder for Tjæreborgpræsten, imponerede ham ikke særligt. Da jeg som syttenårig efter min første udlandstur på stop sammen med min ven Henning ankom til Kongsbjerg for at få noget at spise, bad han mig om at fortælle om, hvad jeg havde oplevet. Vi havde været i Paris og Nordfrankrig, som han kendte fra sin soldatertid. Jeg var sytten år og havde mest hæftet mig ved de mange forskellige biler, vi havde kørt i, og de chauffører og andre flinke mennesker, vi havde truffet, desuden et natligt besøg i Versaillesparken og sulten på hjemrejsen, da vores sparsomme penge var sluppet op. Han mente ikke, vi havde fået meget ud af den rejse, sagde han senere til min mor. Han var som sagt heller ikke rejsernes mand. Et brev, jeg engang skrev til ham i et fly over Stillehavet på vej fra Honolulu til San Francisco, sendte han til min mor.

Hans Andersen døde af kræft den 30. april 1973 syvogfirs år gammel. Den store mand var svundet ind til næsten ingenting. Helga og Mette var hos ham til det sidste. Mette var den, han helst ville have hos sig. Min mor, som kom ned for at hjælpe, viste han fra sig. Kisten vejede ikke meget, da vi bar den ud fra aftægten og stillede den i solskinnet på græsplænen.

Måske var det et godt tidspunkt for Hans Andersen at dø på. EF-afstemningen var faldet ud, som han ønskede det, og jordskredsvalget i 1973 var endnu ikke indtruffet. Det nye parti, Fremskridtspartiet, som gik sejrrikt ud af valget, tog patent på den nationale kamp på en måde, han absolut ikke ville have godtaget, og et andet nyt parti, Centrumsdemokraterne, støttede sig til hjemmetyskernes Slesvigske parti. Hans Andersen var ved sin død ikke længere så kendt en personlighed, som han havde været. Hans hjertesag, kampen for danskheden i Sønderjylland, optog ikke længere sindene i samme grad hverken i Sønderjylland eller det øvrige Danmark. Og værre gik det snart med det økonomiske grundlag for hans bondestand, det mellemstore alsidige landbrug.

I gården i Kongsbjerg forpagtede Peter Andersen på sine gamle dage jorden ud til en tysker. Hans søn, en ny Hans Andersen, så ikke sin fremtid i landbruget. Han blev ansat i vinduesfirmaet Velux i Sønder Felding og drev det vidt. I dag bor han med sin russiske hustru og to børn i Augustenborg på Als, men har beholdt slægtsgårdens bygninger i Kongsbjerg som fritidshus og som adresse for firmaet "Kongsbjerg Invest".

En anden Hans Andersen, Holgers søn, blev globaliseret forretningsmand og har just overladt sit firma til sin søn Ole. En tredje Hans, min bror, blev lærer i Breum i Salling, og den fjerde, Mettes Hans, arbejder på en fabrik i Tønder. Kun hendes ældste søn, Peter Krog, driver trofast slægtsgården ved Vadehavet videre som den eneste landmand i familien, men den er kun en mus blandt det industriali-

serede landbrugs elefanter. Hvad blev der af de selvejende gårdmænd, som udgjorde landbosamfundets overklasse? Hvad blev der af Hans Andersens stolte bondestand?

Stefan Viggo Pedersens portræt af Hans Andersen hænger i billedsalen i Folkehjemmet i Åbenrå.

Epilog

Da jeg i dag havde taget en flaske portvin og fem glas med til vores ugentlige mandagssammenkomst og foreslog en skål for afstemningsresultatet i 1920, udbrød min gode ven og kollega Anders Bøgh: "Nå, skal vi nu til at være nationalkonservative?" Jeg mener ikke, man behøver at være nationalkonservativ for at glæde sig over Genforeningen. Tværtimod. Datidens nationalkonservative gik jo mange af dem ind for en grænsedragning syd om Flensborg eller ved Dannevirke. Det var datidens venstrefløj, der ønskede den grænse, der blev resultatet.

Der er grund til at fejre H.P. Hanssen og hans tilhængeres, deriblandt Hans Andersens bestræbelser på at få grænsen lagt der, hvor den går. De ville have et dansk styre over sig, som de kunne have respekt for uden at miste respekten for deres tysksindede naboer. De arbejdede, som allerede Bunde Refslund og hans venner gjorde, for selvbestemmelsesretten, dvs. demokratiet eller folkesuveræniteten, som det hed engang, imod den autoritære stat, det være sig den danske enevælde eller Bismarcks tyske stat. At kræve Flensborg tilbage efter 1945 eller hele Sydslesvig ville have været at krænke selvbestemmelsesretten og sværge til den historiske ret, som serbere og israelere stadig gør det.

Alle mine tre forfædre forbandt nationalfølelsen med deres kristne tro på en grundtvigsk måde, som er fremmed for nutiden. Men nationalfølelse er vel stadig legitim også for socialister i globaliseringens tidsalder, selvom Dansk Folkeparti, Sverigesdemokraterne og andre nationalkonservative bevægelser søger at tage patent på den. Man har vel lov at holde af det land, man kommer fra, og det, man bor i, selvom man rejser meget rundt, føler sig som verdensborger og respekterer de indvandrere, der gerne vil være borgere i Danmark. Som Grundtvig sagde: "De til et folk jo alle høre, som sig regne selv dertil".

Kilder

Utrykt materiale

I Landsarkivet, nu Rigsarkivet for de sønderjyske landsdele i Åbenrå ligger der privatarkiver fra Bunde Refslund (nr. 634, 3 stk. 1857-87) og Hans Andersen (nr. 11, 2 bd. og 2 pk., 1945-64), som jeg ikke har haft lejlighed til at se. Det samme gælder eventuelle papirer hos Hans Gram Andersen, Kongsbjerg. Derimod har jeg gennemgået Johannes Buscks mange efterladte papirer i Busckslægtens arkiv, som jeg bestyrer (Steen Busck, Toftefaldet 5, 8240 Risskov, steenbusck@outlook.dk), og som ligger til grund for min levnedsskildring af ham under titlen "Johannes Busck, tømrer, landmand og idealist". Den ligger på familien Buscks hjemmeside (gunnibusck.dk/arkiv.htm), der tillige rummer en detaljeret registrant over arkivets indhold samt min artikel om min fars forældre "Asta og Gunni Busck 1875-1936". Desuden har jeg anvendt Johannes Buscks privatarkiv i Rigsarkivet (RA4-06882). Endelig har jeg i slægtsarkivet diverse notater om min mor Nico Buscks erindringer.

Litteratur

Ud over diverse oversigtsværker om Sønderjyllands historie har jeg brugt følgende

til Bunde Refslunds historie:

- Hanne Engberg: Historien om Christen Kold (København 1983),
- H. Rosendal: Nogle Bidrag til Rødding Højskoles Historie (Kolding 1894),
- Jørgen Fausbøl: Minder fra Agerskov Sogn (Haderslev 1910),
- Jacob Appel: Rødding-Askov. Cornelius Appel og Ludvig Schrøder, Årbogen Uddannelseshistorie (København 2000),
- Gottlieb Japsen: Betragtninger over den danske bevægelse i Nordslesvig, Sønderjyske Årbøger 1973, s.63-75,

Johan Hvidtfeldt m.fl. red.: Sønderjyske historikere efter 1864 (Åbenrå 1976),
Hans Andersen: Abild sogns historie (upubl. manus, Kongsbjerg i 1960'erne, kopi i H.A.'s privatarkiv i Rigsarkivet, Åbenrå), samt min artikel "Johannes Busck 1875-1916" på hjemmesiden gunnibusck.dk/arkiv.htm

til Johannes Buscks historie sidstnævnte titel samt

Marten Refslund Poulsen: Minder – Nordslesvigske Folkelivsskildringer (Haderslev 1949) samt min artikel "Asta og Gunni Busck 1875-1936" på den nævnte hjemmeside,

og *til Hans Andersens historie* har jeg brugt hans Abild Sogns historie samt

Hans Andersen: Landeværnet – et tilbageblik (Åbenrå 1966),

Peter Kr. Iversen: Hans Andersen, Kongsbjerg (nekrolog), Sønderjyske Årbøger 1973, s. 235-37,

Folke Trier Hansen: Min højskolevej (Kolding 1982).

Det ses, at kildegrundlaget især for Hans Andersens vedkommende er spinkelt. Jeg håber at vende tilbage til emnet.